

<https://helda.helsinki.fi>

Filosofi ja julkinen keskustelu

Nygård, Stefan

Gaudeamus

2020

Nygård , S 2020 , Filosofi ja julkinen keskustelu . julkaisussa J Strang & T Wallgren (toim) ,
Georg Henrik von Wright : Modernin ajan ajattelija . Gaudeamus , Helsinki , Sivut 43-70 .

<http://hdl.handle.net/10138/327614>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

2

FILOSOFI JA JULKINEN KESKUSTELU

Stefan Nygård

Suomalaisen älymystön kenttää koskeneessa tutkimuksessaan Keijo Rahkonen ja J. P. Roos totesivat vuonna 1989, että tyypillinen suomalainen intellektuelli on humanistisen alan tutkija, filosofi tai kirjailija. Hän on yleensä mies, valtion palveluksessa – joko työskentelee jonkin korkeakoulun tehtävissä tai nauttii valtion myöntämää apurahaa – ja usein suomenruotsalainen. Ensimmäisen sijan maan johtavien intellektuellien joukossa sai emeritusprofessori Georg Henrik von Wright. Seuraaville sijoille ylsivät kirjailijat Paavo Haavikko ja Johannes Salminen. Kun *Helsingin Sanomat* uusi tutkimuksen reilu vuosikymmen myöhemmin, listaykköseksi selviytyi jälleen von Wright. Tällä kertaa toiseksi sijoittui ministerin arvon saanut diplomaatti Max Jakobson ja kolmanneksi historiantutkija Juha Siltala.¹

Voidaan kysyä, tunsiko von Wright pelkkää ihastusta tultuaan valituksi suosituimmaksi intellektuelliksi 1900-luvun lopun Suomessa. Intellektuelli on ollut kiistanalainen yhteiskunnallinen hahmo 1890-luvulta saakka, jolloin käsite levisi nykyisessä merkityksessään kansainväliseen käyttöön Dreyfus-jutun repimästä Ranskasta. Intellektuellin osaan liittyy symbolinen auktoriteetti, jonka alkuunkaan kaikki eivät myönnä antavan erityisasemaa yhteiskunnallisessa keskustelussa. Intellektuellit on leimattu vastuuttomiksi tuulenpieksäjiksi, mutta he ovat itse tulkinneet, että

uskottomuus on kriittisen osallistumisen ehto. ”Heidän tulee pitää kiinni arvoista mutta epäillä ideologioita ja puolueita”, aatehistorioitsija Ronny Ambjörnsson on kiteyttänyt.² Jos intellektuelli osallistuu vakaasti, hän muuttuu asiantuntijaksi ja osaksi valtakoneistoa.

Usein korostetaan joko ”todellisten” intellektuellien puuttumista tai oman maan intellektuellin kansan- ja käytännönläheisyyttä. Brittiläinen historian tutkija Stefan Collini on todennut tällaisen suuntauksen leimaavan intellektuelleista käytävää keskustelua Britanniassa, Saksassa ja Yhdysvalloissa – siis maissa, joihin von Wrightilla oli erityisen kiinteät suhteet.³ Näissä maissa halutaan Collinin mukaan väittää, että ”intellektuelleja” (usein lainausmerkeissä) on jossain muualla, kun taas *meillä* on jotain aivan muuta. Väite intellektuellien puuttumisesta saa erityistäärkevyyttä, kun halutaan tähdentää omia kansallisia erityispiirteitä ja tehdä pesäero ranskalaisiin perinteisiin. (”Siellä puhutaan, meillä tehdään.”) Näin menetellään etenkin Britanniassa. Myöskään Suomessa tai ylipäänsä pohjoiseurooppalaisessa protestanttisessa kulttuuripiirissä ”intellektuelli” tuskin on kunnianimi, ei ainakaan yksiselitteisesti. Se on vain osaksi syrjäyttänyt ilmiötä aiemmin kuvanneet käsitteet (kuten *sivistysporvaristo*, *sivistyneet luokat*, *kulttuuriradikaalit* tai vanha puolalais-venäläinen *intelligentsia*).

Intellektuellien kahtalainen osa suomalaisessa yhteiskunnassa perustuu osittain siihen, että maa on asennoitunut sivistysvaltioksi, jossa kulttuurisaavutukset ja oppineisuus ovat 1800-luvun kansallisesta heräämisestä PISA-Suomeen saakka saaneet korostetun merkityksen näyttönä siitä, miten pienikin maa voi menestyä maailmassa. Tämän vuoksi on koko ajan kaivattu kansallisia kulttuuri-ikoneita. Toisaalta käsite intellektuelli herättää elitistisen sivumakunsa vuoksi kiusallisia kysymyksiä älykköjen ja niin sanotun kansan suhteesta. Käsite niin ikään vihjaa jonkinlaiseen

järjestelmän kritiikkiin, joka myös on arka aihe, koska Suomessa on historiallisista syistä jäänyt niukalti tilaa kilpaileville kansallisille kertomuksille.

Pohjoismaiselle yhteiskunnalle luonteenomainen maallisen ja kirkollisen vallan pitkäaikainen likeisyys on historioitsija Henrik Steniuksen mukaan antanut Suomessa pohjan konformistiselle pyrkimykselle yhtenäiskulttuuriin, jossa vallitsee joukko kaikkia velvoittavia normeja. Aivan toisin on käynyt suuremmissa ja vanhemmissa maissa, kuten Italian kaltaisissa avoimesti kilpailevien auktoriteettien yhteiskunnissa, tai Alankomaiden ja Belgian kaltaisissa uskonnollisesti ja ideologisesti segmentoituneissa yhteiskunnissa.⁴

Suurimman osan 1800- ja 1900-lukua suomalainen konformismi asetti yhdessä kansallisen yksimielisyyden vaatimuksen ja poliittisten realiteettien kanssa selvät rajat sille, kuinka pitkälle voitiin julkisesti poiketa vallitsevista kansallisista normeista.⁵ Tšekkiläiskirjailija Milan Kunderan mukaan etenkin Euroopan pienissä maissa asetetaan velvoitteita ja vaaditaan uskollisuutta samalla tavalla kuin suurissa perheissä.⁶

Intelligentsian ja yleisön kahtalainen suhtautuminen intellektuellin käsitteeseen sekä älymystön suhde kansakuntaan kehystävät myös von Wrightin julkista toimintaa. Hän tosin ei useinkaan suoraan haastanut vallitsevia kansallisia katsomuksia. Jos käsitteellä intellektuelli viitataan kulttuurin- tai tieteenharjoittajan yhteiskunnalliseen osallistumiseen oman erityisalansa ulkopuolella, valtaosa suomalaisesta intelligentsiasta antoi 1800- ja 1900-luvulla suurimman panoksensa valtion palveluksessa. Von Wrightin keskeiset vaikutuskanavat olivat tiedepolitiikka ja Suomen Akatemia. Suomen valtiokeskeisen älymystön poliittisesta historiasta on tehty kattavasti tutkimusta, jonka tuloksia ei tarvitse selostaa tässä.⁷ Älyllisen työn luonteeseen kuuluu toisaalta myös pyrkimys maksimoida oma ”autonomia”, toisin sanoen oikeus päättää

kulttuurin- tai tieteenharjoitusta ohjaavista arvoista ja päämääristä. Tämänkaltaiset jännitteet kulttuurin, tieteen ja politiikan välillä muokkaavat oleellisesti intellektuellin roolia. Seuraavassa tarkastelen haasteita, joiden kanssa myös von Wright – julkiseen keskusteluun osallistuva suomenruotsalainen mutta myös kansainvälisesti tunnettu humanisti – joutui kamppailemaan, kun hän tasapainoili tieteen ja yhteiskunnallisen osallistumisen välillä.

SUORA JA EPÄSUORA OSALLISTUMINEN

Filosofihan ei ole käytännön ja toiminnan mies – ellei satu olemaan joku Snellman. (Von Wright *Suomen Kuvalehden* haastattelussa vuonna 1961.)⁸

Ja niiden keskuudessa, jotka uskovat vähimmässäkään määrin voivansa sanoin tai teoin toimia maailman muuttamiseksi, huoleen liittyy vastuu, johon täytyy olla valmis. (Von Wright *Helsingin Sanomissa* 28.11.1967.)

Von Wright julkaisi marraskuussa 1967 artikkelin ”Vietnamin sota ja Yhdysvaltain pulma”, joka sai paljon huomiota paitsi Suomessa myös muissa Pohjoismaissa. Kirjoittaja oli tuolloin viisikymppinen ansioitunut professori ja Suomen Akatemian jäsen. Artikkelin oli syntynyt pitkähköllä kaudella, jonka von Wright vietti vieraillevana professorina Cornellin yliopistossa Yhdysvalloissa, ja kirjoitus kytkeytyi suoraan amerikkalaiseen protestiliikkeeseen. Tiedemiehen asettuminen avoimesti yhteiskuntakriitikon osaan ei kuitenkaan Suomessa tai Helsingissä sujunut kitkatta. *Uusi Suomi* kieltäytyi julkaisemasta von Wrightin artikkelia, ja kirjoittajan vanhat koulutoverit pääkaupungin ruotsalaisesta normaalityksestä kuulemma laskivat leikkiä hänen heittäytymisestään ”vasemmistointellektuelliksi”.⁹

Von Wrightillä oli ollut uransa alussa aivan toisenlainen hahmo. Kun hän aloitti mielipidekirjoitusten julkaisemisen ennen sotia, poliittinen ja eräänlainen moraalipoliittinen erityisvastuu kuului vielä korostuneesti akateemisen intellektuellin rooliin. Valtio-keskeisen intelligentsian asema kansakunnan palvelijana ja kansan johdattajana pohjautui 1800-luvun perintöön sekä Jacob Tengströmin ja Johan Vilhelm Snellmanin kaltaisten poliitikkoprofessorien valtiofilosofiaan, joka oli sopeutettu vallitseviin oloihin ja ennen kaikkea julisti vapauden toteutumista valtiossa. Valtiollis-kansallismielinen perinne ja sivistyneistön etuvartiotehtävä järjesteltäessä Suomelle erityisasemaa Venäjän valtakunnassa antoivat älymystölle vankan arvovallan toimia kansakunnan äänitorvena. Samalla kuitenkin politiikka ja ideologia pääsivät vaikuttamaan kulttuuriin ja tieteeseen.

Taustalla olivat koko ajan edustamiseen ja vastuuseen liittyvät kysymykset: Keitä tai mitä älymystö väitti eri aikoina edustavansa? Intellektuellit löysivät Suomen kansan 1800-luvun alussa ja olivat sen jälkeen pitkään vakuuttuneita heidän ja ”kansan” yhtenäisistä eduista. Työväenliikkeen järjestäytyminen ja radikaalistuminen, vuoden 1906 eduskuntauudistus ja lopulta vuoden 1918 sisällissota antoivat kuitenkin intelligentsialle kipeitä muistutuksia kuilusta, joka erotti edustettavia ja heidän edustajiaan. Seuraavien vuosikymmenien ajan suomalaisen yliopistoälymystön historia koostui suurelta osin yrityksistä palauttaa toimiva suhde ”kansaan”. Maailmansotien välillä tällaisia yrityksiä tekivät oikeistolaiset. Vasemistolaiset jatkoivat vuorostaan ponnisteluja 1960-luvulla.¹⁰

Helsingin yliopiston perinne poliittisena vaikuttajana ja mieliteenmuokkaajana, suomalainen pikkuvaltiorealismi sekä epätoivoinen pitäytyminen kansallisen yksimielisyyden ihannekuvaan traumaattisen sisällissodan jälkeen loivat varjonsa maailmansotien väliseen jaksoon, jonka aikana von Wright aloitti uransa filosofina ja yhteiskunnallisena keskustelijana. Samaan aikaan

sivistysporvaristo tunsi yleistä epäluuloa puolue- ja päivänpolitiikkaa kohtaan. Muistelmateoksessaan *Elämäni niin kuin sen muis-tan* von Wright jossain määrin kummastelee myöhäistä poliittista heräämistään ja laimeaa osallistumistaan päivänpoliittisiin kysy-myksiin 1930- ja 1940-luvulla. Hänen mukaansa sama asenne leimasi tuolloin Suomessa suurinta osaa niin suomen- kuin ruot-sinkielisestäkin porvaristosta: ”Kasvoin poliittisesti nukkuvassa ilmapiirissä.”¹¹

Sodan jälkeen von Wright luopui epäpoliittisuudestaan ja koh-distasi huomionsa myös yhteiskunnan kysymyksiin. Tällöin hän liit-tyi Suomen yliopistoölymystön pyrkimyksiin irtaantua Saksasta, johon vielä maailmansotien välillä oli suuntauduttu vahvasti,¹²

ja kääntäjä kohti anglosaksista maailmaa. 1900-luvun ensi vuosikymmeninä koettu siirtyminen joukkojen demokratiaan ja massakulttuuriin synnytti saksalaisen sivistysporvariston keskuudessa käsityksen, että *kulttuuri* on jonkinlainen politiikan ylevä korvike (tai vaihtoehtoinen muoto). Poliitiikka luokiteltiin *sivilisaation* osaksi. Se oli kulttuurin rinnalla toisarvoista, joskin sinänsä hyödyllistä mutta vain osana ihmisenä olemisen pintakerrosta.¹³ Sivilisaatiopessimismi, tekniikkakielteisyys sekä vastakkainasettelu kulttuurin ja poliittisen modernistumisen välillä olivat vakioaiheita myös niissä suomalaisissa aikakauslehdissä, joiden lukija- ja avustajakuntaan von Wright kuului ennen sotaa (*Studentbladetissa*, *Finsk Tidskriftissa* ja *Nya Argusissa*).¹⁴

Pitkän aikavälin tarkastelu osoittaa, että saksalaisella kulttuuri-alueella ja muuallakin tarve erottaa ylhäinen alhaisesta epäsuoraan johtui akateemisen koulutuksen ja koko yhteiskunnan demokraattistumisesta, joka vääjäämättä kavensi sivistyseliitin asemaa poliittisessa julkisuudessa. Sosiologi Pierre Bourdieun mukaan tämä oli keskeinen tekijä kirjailijoiden, tieteentekijöiden ja taiteilijoiden kollektiivisessa mobilisoitumisessa 1800-luvun lopussa. Kun älymystön jäsenet alkoivat puuttua politiikkaan intellektuelleina, he nojasivat symboliseen pääomaan, joka perustui heidän saavutuksiinsa politiikkaan nähden suhteellisen autonomisella alueella. Älymystön asema ranskalaisessa julkisessa keskustelussa perustuu kriittiseen etäisyyteen politiikkaan, talouteen ja journalismiin. Ulkopuolisuus on älymystölle eräänlainen valittujen joukkoon kuulumisen kriteeri.¹⁵

Suomessa ja eritoten ruotsinkielisen sivistyseliitin keskuudessa ulkopuolisuus oli tärkeä aihe. Ryhmän asemaa ei uhannut vain akateemisen koulutuksen demokraattistuminen vaan myös aitosuomalaisuuden liike, joka toimi von Wrightin nuoruusvuosina. Luontevasti juuri ruotsinkielisen älymystön parissa selvimminkin kyseenalaistettiin yhteisiksi julistetut kansalliset arvot.

Näin tehtiin jo vuosisadan vaihteessa ennen muuta siten, että pyrittiin kokoamaan kansainvälistä symbolista pääomaa liioitteluksi koetun kansallismielisyyden torjumiseksi. Niin sanottu kulttuurikosmopoliittisuus yhdisti von Wrightin arvostaman *Nya Argus* -lehden ympärille kokoontunutta piiriä.¹⁶

Von Wright ei kuulunut ainoastaan ruotsinkieliseen kulttuuripiiriin vaan liittyi edeltäjänsä Eino Kailan johdattamana ja oman yliopistollisen asemansa perusteella suomalaiskansalliseen yliopistoälymystöön. Muistelmissaan von Wright korostaa suhtautuneensa välinpitämättömästi kielikysymykseen. Hän tunsikuuluvansa ”*koko* maahan, kielestä riippumatta”.¹⁷ Professorina hän ei voinut sivuuttaa moraalipoliittisia ulottuvuuksia, joita liittyi Helsingin yliopiston oppituoleihin etenkin humanistisissa aineissa. Aivan erityisesti niitä kytkeytyi filosofian professuuriin, jota olivat hoitaneet fennomaanisen liikkeen avainhahmot Johan Vilhelm Snellman (1856–1863), Thiodolf Rein (vuosina 1869–1900) sekä Arvi Grotenfelt (1905–1929). (Tehtävää ei ollut uskottu kansainvälisesti ansioituneille Wilhelm Bolinille, Edward Westermarckille eikä Rolf Lagerborgille.) Vaikka politiikka ja kansallismielinen näkökanta pitkään vaikuttivat suuresti Helsingin yliopiston filosofian professorin valintaan,¹⁸ Kailan ja sittemmin von Wrightin tieteellinen filosofia johti professorin aseman ideologisen ulottuvuuden heikkenemiseen.

Filosofian riisuminen ideologiasta perustui myös siihen, että siirryttäessä 1800-luvulta 1900-luvulle filosofia menetti johtavan asemansa tieteiden hierarkiassa. Filosofia tulkittiin 1800-luvulla kaikkea tietoa hyödyntäväksi ja kokoavaksi yleistieteeksi,¹⁹ jonka Suomessa ja muuallakin odotettiin antavan yhdessä kansallismielisten liikkeiden kanssa johdonmukaisuutta ja syvyyttä olemassaololle. Filosofian yhteiskunnallisen ja akateemisen aseman muuttumista voidaan tarkastella toisestakin näkökulmasta. Kun filosofian spekulatiivis-ideologinen suuntaus menetti akateemista

ja yhteiskunnallista arvostustaan, Kaila ja von Wright onnistuivat Suomessa uudistamaan tieteenalaansa siten, että se pystyi säilyttämään asemansa uudessa tilanteessa. Kun siirryttiin aikaan, jota leimasi luottamus rationaaliseen yhteiskuntasuunnitteluun, uusien yhteiskuntatieteiden edustajat nousivat julkisen keskustelun keskeisiksi hahmoiksi humanistien sijaan. On oireellista, että johtaviin sosiologeihin ja sosiaalipoliitikoihin kuulunut Klaus Mäkelä nimesi von Wrightin ja Jaakko Hintikan keskeisiksi innoittajikseen. 1960-luvun Suomessa, missä intelligentsia pyrki edistämään nykyaikaistumista asennoitumalla kriittisesti ”kansalliseen yhtenäiskulttuuriin”, sosiologit ja analyyttiset filosofit tunsivat vastavaroista kunnioitusta toisiaan kohtaan. Kummatkin edustivat muodikasta tieteellistä suuntausta, jonka yleistävän kielenkäytön avulla saatiin etäisyyttä yhtenäiskulttuuriin.²⁰

Jos mittakepiksi otetaan filosofian yhteiskunnallinen vaikuttavuus, von Wrightin epäsuora panos yhteiskuntatieteiden menetelmien ja tietoteorian kehittämiseen tulee todeta ainakin yhtä tärkeäksi kuin hänen suorat tiedepoliittiset tai yhteiskuntakriittiset kannanotonsa. Hän itsekkin arvioi pitkään, että filosofin tulee osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun juuri tällä tavoin. Päivänpolitiikkaan kannattaa pitää kriittistä etäisyyttä, sanoi von Wright vuonna 1961 *Suomen Kuvalehdelle* antamassaan haastattelussa, jota lainattiin jo edellä.

Siirtyminen aiempaa suurempaan osallistumiseen 1960-luvun lopulla liittyi eurooppalaisen älymystön suuntautumiseen kohti amerikkalaisia arvoja. Kontrasti entiseen mallimaahan Saksaan tuskin olisi voinut olla suurempi. Esimerkiksi edellä mainittu eron tekeminen tieteen ja kulttuurin sekä politiikan – ylevän ja lattean – välillä ei ollut 1920- ja 1930-luvulla Yhdysvalloissa alkuunkaan niin tärkeää kuin Saksassa. Ammattiuransa kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana von Wright myötäili saksalaisen sivistysporvariston epäpoliittisuuden ihannetta ja käsitystä filosofien

moraalipoliittisesta tehtävästä. Sodan jälkeen hän ryhtyi seuraamaan amerikkalaisia ihanteita yhteiskunnallisesta osallistumisesta.²¹

Koska von Wright oli opetellut englantia jo ennen sotaa,²² hän pääsi ikään kuin etumatkan turvin omaksumaan uudenlaisen näkökulman. Tieteellisen suuntauksen ja valtakielen lisäksi vaihdettiin asennoitumista politiikkaan, maailmankuvaa sekä käsitystä tiedon ja vallan suhteesta. Myös akateemiset muodot muokkaantuivat. Kun saksalaismielinen akateemikko Rolf Nevanlinna valmistautui vuonna 1951 luennoimaan ensimmäistä kertaa englanniksi Cambridgessa, hän sai kauhistikseen kuulla, että hänen odotettiin ryydittävän paikallisen tavan mukaan esitelmäänsä muutamin sutkauksin.²³ Samantapaisia kokemuksia von Wrightkin oli saanut vähän runsasta vuosikymmentä aikaisemmin ja valittanut kirjeessään Eino Kailalle englantilaisessa yliopistomaailmassa havaitsemaansa älyllistä löyhyyttä.²⁴

Vietnamin sodan tuomitseminen vuonna 1967 ilmestyneessä artikkelissa tarkoitti suoraa yhteiskunnallista osallistumista protestiliikkeen jäsenenä. Tätä askelta von Wright oli valmistellut pitkillä vierailuillaan yhdysvaltalaisissa yliopistoissa. Vastikään Cornellin yliopistosta kotiutunut ja sikäläisen mielialan toiveikuudesta innostunut von Wright kertoi vuonna 1955 *Hufvudstadsbladetissa* optimistisesti ”sivistyneen ihmisen tärkeydestä maailmassa, hänen mahdollisuudestaan antaa vastapaino poliittisen elämän ennakkoluuloille ja bisnesajattelulle”.²⁵ Huomattakoon, että vuonna 1967 ilmestyneessä Vietnam-artikkelissaan von Wright antoi tukensa protestoiville amerikkalaiskollegoilleen. Hän sekä jatkoi näiden protestia että rupesi laajan yleisön äänitorveksi kirjoittaessaan, että intellektuellit kuuluvat ”kansalliset rajat ylittävään veljeskuntaan”. Muutamia vuosia myöhemmin hän otti kantaa *Praxis*-aikakauskirjan ympärille syntyneen jugoslavalaisryhmän puolesta sekä säilytti tšekkiläisen filosofin ja

ihmisoikeustaistelijan Jan Patočkan valokuvaa kirjoituspöydällään Helsingin yliopiston filosofian laitoksella. Tällöinkin von Wright puolusti kollegoitaan, jotka olivat joutuneet poliittisen painostuksen uhreiksi.²⁶

Humanismi elämänasenteena -teoksensa (1978, suom. 1981) omaelämäkerrallisissa alkusanoissa von Wright luonnehti tällaisia julkisia kannanottoja ajatuksen kääntymiseksi ulospäin. Thomas Wallgren on kuitenkin varoittanut liioittelemasta von Wrightin 1960-luvulla osoittamaa suunnanmuutosta, sillä akateemikko ryhtyi kaikesta huolimatta yhteiskuntakriittisiin kannanottoihin vain tarkoin rajaamissaan aiheissa.²⁷ Osallistuminen julkiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun oli pikemminkin vain yksi von Wrightin monista rooleista. Kun von Wrightiltä 1980-luvulla tiukattiin luonnehdintaa filosofin tehtävästä, hän totesi ammattikuntansa olevan eräänlainen ajatuksia luova etujoukko. Hänen mukaansa intellektuellien tuli osallistua rauhanliikkeeseen paitsi tekemällä valistustyötä myös muokkaamalla uusia asenteita, joita omaksuvat ja levittävät kansanliikkeet kehittyvät ihannetapauksessa riittävän vahvoiksi ohjatakseen yhteiskunnan kehitystä.²⁸ Hän asetti yhä epäsuoran osallistumisen puoluepoliittisen edelle toisin kuin hänen ystävänsä, poliitikko ja professori Jan-Magnus Jansson.

Von Wrightin mieltymys epäsuoraan osallistumiseen perustui pitkään valistusfilosofiseen perinteeseen. Georg Christoph Lichtenbergin 200-vuotismuistoksi vuonna 1942 kirjoittamassaan ja siten varhaistuotantoonsa kuuluvassa artikkelissa²⁹ von Wright esitti tästä saksalaisesta filosofista ja fyysikosta luonnehdinnan, joka kuvaa osuvasti myös hänen omaa toimintaansa intellektuellina: valistusfilosofi, yksinäinen visionääri, tunnollinen tiedemies, joka puuttuu yhteiskunnan kehitykseen kirjoitustensa avulla, loogikko, joka kokee tehtäväkseen järjestyksen ja selkeyden tuomisen poliittiseen argumentointiin mutta samalla varjelee

monipuolisuuttaan ja varoo kapeaa erikoistumista. Lichtenberg esitetään artikkelissa hahmoksi, jolle olivat tyystin vieraita niin von Wrightin oman ajan (”yksipuolisen erikoistumisen aikakauden”) ihanteet kuin myös radikaali ranskalainen valistusfilosofia. Von Wrightin mukaan Lichtenberg ei kirjoittanut joukoille, vaan hänen harvoille avautuva tuotantonsa vaikutti syvätasolla. Kaksi vuosikymmentä myöhemmin tuore Suomen Akatemian jäsen von Wright korosti *Hufvudstadsbladetin* haastattelussa (1961), että filosofialla oli Lockesta Marxiin ja nykyaikaan saakka selvä yhteiskunnallinen tehtävä, jonka tulee kuitenkin jäädä epäsuoraksi. Modernin filosofin ei pidä ruveta ”jonkin sortin saarnamieheksi” vaan keskittyä herättämään ajatuksia ja antamaan virikkeitä teostensa välityksellä. ”Suoraan ulospäin suuntaavaa filosofista ponnistelua” harjoitettiin Snellmanin kaudella, mutta se aika on jäänyt taakse.³⁰

Hufvudstadsbladetin haastattelussa von Wright sitoi yhteen filosofian erityisalueensa ja filosofille asettamansa julkisen osan siten, että hän korosti filosofin tehtävää soveltaa loogikon osaaamista julkisen keskustelun täsmentämiseksi. Arvioidessaan von Wrightin teosta *Logiikka, filosofia ja kieli* (*Logik, filosofi och språk*, 1957; suom. 1958) hänen kollegansa Erik Stenius huomautti, että tällainen osa ei oikein istunut kirjoittajan näkemyksiin eikä yleiseen olemukseen. Steniuksen mukaan von Wrightillä oli taipumus lausua ehdottomia, usein yksioikoisia arvoarvostelmia ja pikemminkin luennoida yleisölleen kuin keskustella sen kanssa.³¹ Sitä paitsi von Wrightin luonteenomainen sitoutumattomuuspyrkimys tulkittiin usein ylimielisyydeksi ja häntä syytettiin vastahakoisuudesta mukautua demokraattisiin keskustelumuotoihin. Myös Göran Schildt tarttui ystävänsä von Wrightin olemukseen. Schildt totesi *Svenska Dagbladetin* artikkelissa vuonna 1979, että ruotsalaiset eivät ole täysin ymmärtäneet von Wrightin ajattelun radikaaleja puolia, koska heitä hämää suomalaisfilosofin ”vähän

vanhakantainen professorimaisuus”. Von Wrightin satunnaiset kannanotot yhteiskunnallisiin kysymyksiin herättävät hämmennystä mutta myös kunnioitusta, koska hän on ”poliittisesti niin selkeän sitoutumaton ja puolustaa kolmatta näkökulmaa, kuten humanistiseen osallistumiseen kuuluu”.³²

Sitoutumattomuus, riippumattomuus ja kriittinen etäisyys katsottiin välttämättömiksi edellytyksiksi pyrittäessä ”kolmannen näkökulmaan”, jonka esittääkseen filosofin siis täytyi kaikissa oloissa pysytellä ryhmäetujen ulkopuolella. Siihen katsomatta, millaisen intellektuellin osan – selittämistä vai ymmärtämistä vai von Wrightin tavoin molempia korostavan – humanistit ovat ottaneet eri yhteyksissä, on tulkittu olennaisen tärkeäksi, että älyllisyyden alue säilyttää riippumattomuutensa ja että osallistuminen on tarkoin kohdennettua.³³

Teos *Humanismi elämänasenteena* sisältää yrityksen riippumattomuuden teoreettiseksi perusteluksi. Nimiesseessä von Wright viittaa Marxin ja Engelsin esittämään käsitteeseen väärä tietoisuus (tai väärä ideologia) ja katsoo, että vallanpitäjien kavahtama radikaali riippumattomuus sekä poliittisen ja yhteiskunnallisen vallan väärin perustelujen vastustaminen on humanismin erityispiirre. Von Wright piti kiinni riippumattomuudestaan ja reagoi voimakkaasti esimerkiksi silloin, kun häntä nimitettiin *Suomen Kuvalehdessä* 1980-luvun alussa sosialistiksi.³⁴ Teoksessaan *Humanismi elämänasenteena* ja muistelmissaan von Wright korosti, että hänen ajattelunsa saattoi liikkua ”samaa suuntaan” kuin Marxin, huomauttaen kuitenkin, että kysymyksessä ei ollut poliittinen kannanotto vaan tieteellisten ajatusten rinnakkaisuus.

SUOMI MAAILMASSA, MAAILMA SUOMESSA
JA HENKINEN MAANPAKO

Hitler ajoi maanpakoon myös sellaisia intellektuelleja, jotka kokivat juurtuneensa Saksaan. Valtiovalta syyllistyy Suomessa yhtä pahaan virheeseen, jos tällaiset intellektuellit eivät voi hallituksen taloudellisen nälkäpolitiikan vuoksi elää kotimaassaan. Jos nykymeno jatkuu, Suomi lakkaa kohta olemasta sivistysmaa. Miten käy esimerkiksi filosofiassa, jos Kailasta tulee akateemikko ja Sinä lähdet maasta? (Göran Schildt von Wrightille 4. helmikuuta 1948.)

En tarkoita, että minulla on joitain selviä syitä pelätä tulevaisuuteni tai toimeentuloni vaarantumista. Pahimmassa tapauksessa varmaankin löydän riittävän työrauhan Atlantin takaa. Toivon silti hartaasti, että minun ei tarvitse harkita sellaista askelta. (Von Wright Olof Lagercrantzille 17. joulukuuta 1964.)

Von Wright ei liikkunut vain älyllisestä hahmosta toiseen. Hänellä oli myös usein vaihtuvat osat suomalaisena maailmalla ja maailmankansalaisena Suomessa. Intellektuellin käsite on sinänsä yleismaailmallinen, mutta intellektuellin osa perustuu silti paikallisiin tapoihin säädellä suhteita kulttuurin, tieteen ja politiikan kesken. Toisaalta intellektuellin rooliin vaikuttavat odotukset ja sopimukset muokkautuvat paikallisten, kansallisten, alueellisten ja kansainvälisten tekijöiden jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Tämä pätee mitä suurimmassa määrin von Wrightin tapaukseen. Tässä yhteydessä lienee syytä korostaa tilaan liittyvien rajoitteiden suurta vaikutusta älylliseen työhön, sillä usein nämä tekijät jäävät varjoon, kun puhutaan ”oppineiden tasavallasta” tai valtakunnanrajat ylittävästä tieteestä.³⁵ Kansainvälisyys on kaikissa muodoissaan tietenkin erittäin tärkeää tieteelle ja kulttuurille.

Silti kansainvälinen intellektuellien tasavalta oli koko 1900-luvun ajan myös eräänlainen kilpakenttä, jolla kukin yksilötoimija esiintyi maansa taiteen tai tieteen suurlähettiläänä ja osallistui valtioiden välillä käytyyn kamppailuun arvovallasta.³⁶

Von Wrightin kaltaiset kansainvälistä menestystä saavuttaneet ihmiset edustivat Suomea maailmalla. Kääntäen he saivat kansainvälisestä menestyksestään symbolista pääomaa kotikentällä. Aina kun maailmankuulu suomalaisfilosofi sai palkinnon tai arvonimen ulkomailla tai matkusti luennoimaan johonkin arvostettuun amerikkalaiseen tai brittiläiseen yliopistoon, asiasta kerrottiin suurin otsikoin suomalaisissa lehdissä. Von Wrightin päätös olla hylkäämättä Suomea herätti kansallista ylpeyttä. Kun hän palasi Cornellin yliopiston vierailuprofessorina viettämänsä jakson jälkeen Suomeen syksyllä 1955, *Hufvudstadsbladet* totesi:

Pieni pohjoinen kulttuuripesäkkeemme voi onnitella itseään, sillä vältimme vakavan takaiskun. Professori Georg Henrik von Wright torjui järkähtämättä kaikki houkuttelevat tarjoukset jäädä loppu-iäkseen jonkin amerikkalaisen huippuyliopiston palvelukseen.³⁷

Von Wright sai vuonna 1961 palkinnon tasavallan presidentiltä, joka nimitti hänet Suomen Akatemian jäseneksi. Tämän aseman von Wright saavutti nuorempana kuin kukaan muu koskaan, ja silti häntä oli ehdotettu akateemikoksi jo vuosikymmen aikaisemmin. *Hufvudstadsbladet* muistutti von Wrightin aikanaan luopuneen professuuristaan Cambridgessa. Lehden mukaan filosofi päätyi tähän ratkaisuun, ”koska hän ei halunnut osallistua suomenruotsalaisen kulttuurin voimahahmojen maanpakoon (ja koska hän viihtyy Helsingissä)”.

Suomeen palattuaan von Wright sai onnittelukirjeen Göran Schildtiltä. Kirjoittaja luotti vankasti siihen, että vastaanottajasta tulisi ”ennen pitkää ’akateemikko’ sanan tiukassa merkityksessä”.

Schildt arveli, että Suomen Akatemian jäsenyys vastasi myös taloudellisilta eduiltaan Cambridgen professuuria.³⁸ Von Wright totesi itse monessa yhteydessä, että hän ei katunut sekä henkilökohtaisten että isänmaallisten syiden nojalla tekemäänsä päätöstä lähteä Cambridgesta.³⁹ Perhesyiden, ”patriotismin” ja Suomessa luvattujen hyvien työehtojen lisäksi ratkaisuun vaikutti se, millaisen filosofin ja intellektuellin osan von Wright halusi. Valittavana oli kaksi aivan erilaista roolia. Cambridgessa von Wright olisi voinut jatkaa kansainvälisesti menestyneen tiedemiehen uraansa, mutta hänestä ei olisi tullut kansallista ikonia ja julkista intellektuellia, joka hänestä vähitellen sukeutui kotimaassa.

Kirjeenvaihdossa, jota käytiin von Wrightin ja Schildtin välillä ensin mainitun Cambridgen-kauden edellä, aikana ja jälkeen, käsiteltiin yhä uudelleen intellektuellin asemaa eri maiden tiede- ja kulttuurielämässä. Von Wright ei kokenut Cambridgen ilmapiiriä pelkästään myönteiseksi ja suhtautui siksi epäillen tulevaisuuteensa Britanniassa: ”Nyt kun Englanti pikkuhiljaa vajoaa Ranskan tai Italian tapaiseksi maaksi, jolla on *vain* menneisyys, tästä saaresta tulee varmasti hieno matkailukohde Amerikan ja Skandinavian poroporvareille.”⁴⁰ Sodanjälkeinen Suomi vaikutti paljon elinvoimaisemmalta.

Tieteellisen toiminnan ankkuroituminen yhtäikaa sekä ylikansalliseen että kansalliseen tiedeyhteisöön on aiheuttanut jännitteitä, joita Suomessa on tunnettu hyvin pitkään. Niin sanottu aivovuoto on ymmärrettävästi haitannut tieteen ja kulttuurin kehitystä pienissä ja syrjäisissä maissa. Aihe oli erittäin ajankohtainen, kun von Wright päätti sodan jälkeen jäädä Helsinkiin ja Helsingin yliopistoon, vaikka talousahdinko tuntui kaikilla elämänalueilla, Suomen yhä epäselvät suhteet Neuvostoliittoon aiheuttivat yleistä huolta maan tulevaisuudesta ja älylliselle työlle oli tarjolla vain heikot aineelliset edellytykset. Kansainvälisesti arvostettu meteorologi Erik Palmén julkaisi vuonna 1946 *Nya Argus* -lehdessä

artikkelin ”Tieteen taloudellinen hätätila Suomessa”. Kirjoittaja huomautti, että professorien palkat olivat pienentyneet kolmanneksen vuoden 1914 arvostaan. Taloudelliset ehdot olivat paljon paremmat Ruotsissa, jonne sittemmin Nobelin palkinnon saanut neurofysiologi Ragnar Granit oli asettunut jo ennen toista maailmansotaa ja kirjallisuudentutkija Hans Ruin sodan jälkeen. Schildt taas totesi pääsevänsä suomalaisen professorin tuloja paljon parempiin ansioihin kirjoittamalla Ruotsissa kulttuuria käsitteleviä artikkeleita ”ja ponnistelematta nimeksikään”.⁴¹ Samoja etuja oli tarjolla Yhdysvalloissa, missä Palmén vietti pitkiä jaksoja, ja Sveitsissä, missä matemaatikot Rolf Nevanlinna ja Lars Ahlfors työskentelivät. Ahlfors siirtyi aikanaan Yhdysvaltoihin, missä hänestä tuli vuonna 1946 Harvardin yliopiston professori ja funktioteorian kansainvälinen auktoriteetti. Pari vuotta myöhemmin Nevanlinna nimitettiin vasta perustetun Suomen Akatemian jäseneksi, vaikka häntä pidettiin sotaa edeltäneen kauden älymystön natsimyönteisyyden vertauskuvana. Samaan aikaan Nevanlinna säilytti hyvin palkatun professuurinsa Zürichissä.⁴²

Suomen Akatemian perustamista vuonna 1947 edelsi pitkä kulttuuri- ja tiedepoliittinen kamppailu. Sen aikana vasemmistopiireistä esitettiin epäilyjä, että akateemikoiksi nimitettäisiin kulttuurihahmoja, jotka olivat olleet 1920- ja 1930-luvulla selvästi neuvostovastaisia ja osaksi natsimielisiä. Akatemian perustamisen luova voima oli matemaatikko ja ylioppilaspoliitikko Leo Sario, Rolf Nevanlinnan oppilas ja taitava neuvottelija. Sario rupesi sotien jälkeen lobbaamaan Suomen Akatemian hyväksi, koska hän halusi hillitä aivovuotoa. Nurinkurisesti Sario itse muutti vähän myöhemmin Yhdysvaltoihin ja hänet valittiin University of Californian professoriksi. Hänen akatemiahankkeensa perustui ajatukseen, että tieteen suurmiehet perustaisivat oppilaineen kansainvälisesti kilpailukykyisiä koulukuntia. Wäinö Aaltosen luona Kulosaareissa vuonna 1947 pitämässään puheessa Eino

Kaila kuvasi korkealentoisesti Nevanlinnan ympärille ennen sotia syntynyttä piiriä tiedemaailman navaksi: "[S]en sijaan, että täältä nyt lähdetään pois, niin silloin tänne tultiin, tänne tultiin ja täällä opiskeltiin ja tämä paikkakunta, tämä Suomen valtakunnan pääkaupunki, oli eräs koko maailman matemaattisen tutkimuksen keskuksia."⁴³

Akatemia perustettiin, koska haluttiin paitsi vankentaa Suomen kuvaa elinvoimaisena kulttuurimaana myös tehdä aiempaa selvempi ero tieteen ja politiikan välille. Professoripolitiikan aika oli ohi. Aktiivisesti politiikkaan osallistuvat tieteentekijät olivat Sarion mielestä entisiä tiedemiehiä, jotka olivat siirtyneet muihin tehtäviin.⁴⁴ Valtataistelu älymystön ja ammattipoliitikkojen välillä jatkui silti vielä jonkin aikaa.

Muistelmateoksessaan von Wright lainasi Jan-Magnus Janssonia käsitellessään kulttuuri- ja tiede-eliitin maanpakoa sekä vetovoimaa, jota henkiset keskuksot herättävät periferian toimijoissa: "Kulttuurin alaa maassa ei pidä vapaaehtoisesti pienentää."⁴⁵ Aihe oli tuttu myös Suomen kulttuurihistorian varhaisemmilta kausilta. Kansallissideologit Snellman, Runeberg ja Topelius myönsivät Suomen kieltämättä olevan syrjäinen ja karu. Heidän mielestään ei kuitenkaan kannattanut kapinoida maantiedettä tai kohtaloa vastaan, sillä köyhä maa tarvitsi kaikkia lahjakkuuksiaan. Kouluja käyneiden ei sopinut kääntää selkäänsä isänmaalle etsiäkseen onneaan muualta. Tilanne oli henkilökohtaisesti tuttu Snellmanille, joka uransa alkuvaiheessa ensin harkitsi asettumista Ruotsiin mutta omistautui sitten Suomi-hankkeelleen.⁴⁶

Vuosisata myöhemmin myös von Wright omaksui patrioottisen asenteen ja otti johtavan aseman Suomen tieteen jälleerakennuksessa. Ei kuitenkaan ollut missään tapauksessa itsestään selvää, että näin kävisi. Kansainvälisen uran mahdollisuudet tulivat von Wrightille arvokkaiksi aina, kun jokin varjosti hänen tulevaisuuttaan Suomessa. Näin tapahtui esimerkiksi silloin, kun

presidentti Kekkonen käynnisti 1960-luvulla kamppailun Suomen Akatemiasta. Kekkonen hanke alkuperäisen akatemian lakauttamisesta sai von Wrightin pohtimaan uransa jatkamista ulkomailla. ”Lukuisat oleskeluni muualla johtuvat luonnollisesti osittain siitä, että asemani täällä on niin epävarma”, hän kirjoitti Olof Lagercrantzille vuonna 1965. Tuolloin von Wright suunnitteli osallistumista seuraavana vuonna IBM:n rahoittamaan tutkimushankkeeseen *Values in a Changing Society* (Arvot muuttuvassa yhteiskunnassa) Pittsburghissa ja jatkamista sieltä Cornelliin.⁴⁷

Kansainvälinen menestys ja verkosto olivat tärkeitä von Wrightille Suomessa, mutta yhtä hyvin hänen suomalaisen filosofin hahmonsa vaikutti hänen kansainväliseen asemaansa. Tanskalainen kosmopoliitti Georg Brandes, joka pari sukupolvea von Wrightia aikaisemmin oli Ibsenin kanssa edustanut maailmalla pohjoismaista kirjallisuutta, filosofiaa ja kulttuuria, muotoili kokonaisen ohjelman tällaisen vuorovaikutuksen pohjalta. Brandesin mielestä periferian intellektuelleilla on itse asiassa pieni etumatka keskeisten kulttuurialueiden kasvattamiin kollegoihinsa: pikkumaiden älyköt kehittyvät monipuolisiksi jatkuvissa väittelyissä, joita he väistämättä joutuvat käymään monilla kielillä ja suunnilla. Brandes päätyi tähän näkemykseen, kun hän 1870-luvulla sai tietoonsa, että laajalti ihailtu brittiläinen filosofi John Stuart Mill ei ollut lukenut riviäkään Hegeliä.⁴⁸ Brandes ennakoi Pohjoismaiden myöhempää asennoitumista 1900-luvun kansainvälisillä poliittisilla foorumeilla osoittamalla pohjoismaisille intellektuelleille vaikutusalueen. Juuri tällä vyöhykkeellä von Wright loi uransa silanrakentajana analyttisen ja mannermaisen filosofian perinteiden välillä.⁴⁹ Aikanaan Brandes toimi itse välittäjänä saksalaisen, englantilaisen ja ranskalaisen kirjallisuuden ja filosofian välillä.

Myös kotikentällä von Wright toimi välittäjänä erilaisten filosofian koulukuntien mutta myös älymystön kentän ryhmittymien kesken. Pienen maan ahtaalla tieteellisellä kentällä ei kenties ollut

mahdollista lukkiutua yhden näkemyksen kannattajaksi tai muodostaa selvärajaisia koulukuntia. Esimerkiksi akateemikkona von Wright toimi kirjavassa, joskin oikeistoenemmistöisessä ympäristössä. Akatemiaan kuuluivat muun muassa matemaatikko Rolf Nevanlinna ja kansatieteilijä Kustaa Vilkuna, joka sota-aikana oli toiminut von Wrightin esimiehenä Valtion tiedotuslaitoksessa. Niin Nevanlinnaa kuin Vilkunaakin pidettiin sotien jälkeen vertauskuvana siitä, miten Suomen älymystö suhtautui aikanaan kriittittömästi natsismiin.

Sivistyseliitin kapeus, lyhyt etäisyys politiikan ja tiedepolitiikan välillä sekä usein käytännöllinen yhteistyö vastakkaisia mielialoja edustavien ihmisten välillä ovat suomalaisia erityispiirteitä, jotka näkyvät selvästi myös von Wrightin muistelmateoksen rivien välissä. Vasemmisto tulkitsi vanhamuotoisen Suomen Akatemian (joka purettiin ja muokattiin uuteen uskoon vuonna 1970) elitistiseksi laitokseksi. Vasemmisto ei halunnut palkittavan harvalukuista tieteen suurmiesten joukkoa vaan kaipasi kollektiivisempaa näkemystä tieteelliseen työhön ja oikeudenmukaisempaa voimavarojen jakamista.⁵⁰ Von Wright toteaa, että ”jotkut akatemian jäsenistä olivat poliittisissa kysymyksissä tunnettuja ultrakonservatiivisista mielipiteistään ja että joidenkin menneisyyteen lankeisivat myös natsismin varjot”. Hän kuitenkin jatkaa, että ”maassa, jossa ei ollut koskaan ollut – arvio pitää suurelta osin paikkansa myös tänään – sitä, mitä nimitetään vasemmistoälymystöksi, olisi sellaista kiertoa oikealle tuskin voitu välttää”.⁵¹

Älymystön kentän dynamiikka kehittyi Suomessa erilaiseksi kuin monissa Keski-Euroopan maissa. Tähän vaikuttivat sellaiset syyt kuin piirien pienuus, perifeerinen sijainti ja tieteenulkoisten tekijöiden korostunut tärkeys. Erityispiirteisiin kuului myös kansakunnan rakentamisen valtiollis-kansallismielinen linja, jota luotaessa 1800-luvulla ideologista johtoasemaa pitivät suomalais-tunut älymystö ja suurtalonpojat. Ranskan ja Saksan kaltaisissa

maissa kriittinen massa oli yksinkertaisesti suurempi ja modernin älymystön synty liittyi selvästi teollistumiseen, kaupungistumiseen, keskiluokan voimistumiseen ja liberalismiin.

Eri maiden intellektuellien vertaileminen on ongelmallista monella tapaa, etenkin siksi, että kaikkialla ei välttämättä käytetä samoja käsitteitä tai ne eivät ainakaan viittaa samanlaiseen yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Yleisesti tarkastellen kuitenkin nähdään suomalaisen älymystön historian poikkeavan suuresti kehityksestä, jota ranskalainen historiantutkija Christophe Charle on hahmottanut selvittäessään älymystön yhteiskunnallisten olojen muuttumista Euroopan eri kolkilla 1800-luvun lopun jälkeen. Koulutus parani kaikilla tasoilla, sekä sanoma- että aikakauslehdet erikoistuivat, kirjallisuuden markkinat laajenivat ja uusia älyllisen työn ammatteja syntyi niin lehdistöön, kustannus- alalle kuin opetuslaitokseenkin. Näistä syistä intellektuellien tuottamien teosten kysyntä kasvoi, mikä vuorostaan vahvisti heidän itsenäisyyttään laajenevassa julkisuuden piirissä ja vähensi heidän riippuvuuttaan valtiovallasta, joskin toisinaan lisäsi heidän riippuvuuttaan markkinoista.⁵²

Monissa Euroopan maissa älymystö onnistui olennaisesti hölentämään kytköksiään politiikkaan ja ideologiaan, mikä antoi perustan uudelle yhteiskunnalliselle osallistumiselle perinnäisten poliittisten väylien ulkopuolella. Von Wrightin Suomessa kehitys kulki osittain toisin. Ylipoistoälymystön historiaa leimasi täällä vielä 1900-luvullakin pitkään se, mitä historiantutkija Matti Klinge on nimittänyt Senaatintorin sanomaksi: tiivis yhteistoiminta valtan (niin valtion kuin kirkonkin), tieteen ja kulttuurin välillä.⁵³ Suomessa vahvasti keskitetyt rakenteet ja pääkaupungissa, poliittisen vallan lähinaapurissa toimiva yliopisto antoivat intelligentsialle suuren vaikutusvallan yhteiskunnan kehitykseen, kunhan vaikuttaminen tapahtui sisäpuolelta. Vielä 1980-luvulla Suomessa kiisteltiin siitä, oliko älymystölle vaikutuskanavia valtion ulkopuolella.⁵⁴

"VIIMEINEN INTELLEKTUELLI"

Tilanteen traagisuus johtuu osittain siitä, että maailman mahtimiehet ovat alkaneet ymmärtää älymystön opposition jäävän täysin vaarattomaksi, kunhan sitä ei ruveta tukahduttamaan. (Von Wright Olof Lagercrantzille 5. heinäkuuta 1972.)

Keskusteltaessa intellektuelleista on aikaa myöten tehty samantlaisia vertailuja kuin keskusteltaessa valtioista. Kummassakin tapauksessa on käytetty vahvasti ihannoitua vertailukohdetta, kun on haluttu nostaa esiin moitittavia piirteitä vallitsevassa ajassa tai jossain valtiossa. Edellä mainittu väite intellektuellien puuttumisesta ("oikeita" intellektuelleja on jossain muualla) voidaan rinnastaa näkemykseen, että ennen kaikki oli paremmin. Tunnettu tällaisen mallin soveltaja oli ranskalainen filosofi Julien Benda. Hän tuomitsi ensimmäisen maailmansodan jälkeen teoksessaan *La Trahison des clercs* (1927, Oppineiden petos) intellektuellit, joiden hän katsoi pettäneen omat periaatteensa luopumalla kriittisestä etäisyydestä ja yleismaailmallisista arvoista. Kertomus älymystön petturuudesta tai taantumisesta on saanut erityistä kaikupohjaa Atlantin toisella puolen sosiologi C. Wright Millsin esseestä "The Powerful People" (1944, Mahtajat) historiantutkija Russell Jacobyn teokseen *The Last Intellectuals* (1987, Viimeiset intellektuellit). Yhdysvalloissa käyty keskustelu heijastaa sikäläisten intellektuellien eristyneisyyttä ja turhautumista, jota heissä herättää kyvyttömyys antaa kriittistä panosta yhteiskunnalliseen keskusteluun. Näistä tuntemuksista syntyi 1900-luvun lopussa käsite *public intellectual* (julkinen intellektuelli), joka lähtökohtien erilaisuudesta huolimatta on jossain määrin omaksuttu käyttöön myös Euroopassa.

Tieteen ja taiteen suhde politiikkaan ja ideologiaan on "aina" synnyttänyt kiistaa. Älymystön pyrkimys itsellisyYTEEN on herättänyt

epäilyksiä. Intellektuelleilla ei nykyään ole vastuuta eikä edes visioita, jos uskotaan postmodernismin 1900-luvun lopussa käyntiin panemaa keskustelua siitä, miten suurten kertomusten päätyminen johti älymystön rappioon ja näiden kertomusten luojien identiteettikriisiin. Väittelyn keskeisiä aiheita ovat olleet intelligentian muuttuminen tietoyhteiskunnan palvelukseen antautuneeksi ammattiryhmäksi ja esiin astunut uudenlainen mediaintellektuelli, jolla ei ole kiinteää suhdetta tieteeseen tai taiteeseen: mielipiteet, journalistiikka ja tähteyks ovat tulleet tietoon perustuvan arvioinnin, tutkimuksen ja keskustelun tilalle.⁵⁵

Yhteiskunnan ja tekniikan kehitys muuttivat intellektuellien yhteiskunnallista asemaa perusluonteisesti, mutta kertomus älymystön rappiosta ei ollut uusi. Se sai alkunsa Ranskassa 1890-luvulla, kun Dreyfus-jutun yhteydessä kirjailija-poliitikko Maurice Barrès leimasi aiheettomasti maanpetoksesta syytettyä kapteeni Alfred Dreyfusia puolustaneet intellektuellit (*les intellectuels*) ”juurettomiksi” kirjailijoiksi ja kynänpöörittäjiksi, jotka julkisivat esiintyä julkisessa keskustelussa yleispätevän oikeudenmukaisuuden ja järjen edustajina. Dreyfusin syyllisyyteen uskonut kriitikko ja kirjallisuuden professori Ferdinand Brunetière kyseli ivallisesti, millä perustein joku tiibetin kielen opettaja neuvoi maanmiehiään moraalien ja politiikan kysymyksissä.⁵⁶ Intellektuellien soimaaminen asioihin perehtymättömiksi lörpöttelijöiksi jatkui 1900-loppuun saakka ja sen jälkeenkin. Toimiessaan ruotsalaisen kansanpuolueen puheenjohtajana Stefan Wallin puhui ”norsunluutornissa vailla poliittista vastuuta kyhjästä akateemisista maailmanparantajista”.⁵⁷

Jos yhteiskunta ei arvosta sitä, että kulttuurin- ja tieteenharjoittajat osallistuvat omin äänenpainoin julkiseen keskusteluun, esimerkiksi tarjoavat ”hitaita näkökulmia” silloin kun suositetaan ”nopeita totuuksia”, intellektuellin nimike muuttuu väistämättä ikäväksi leimaksi.⁵⁸ Von Wright taipui intellektuellin osaan

vähän vastentahtoisesti. Muistelmateoksessaan hän kuvasi seuraavasti tilannettaan Vietnam-artikkelin julkaisemisen jälkeen:

Opin nopeasti ymmärtämään, että kun on ottanut kantaa tulen-
arkaan kysymyksen, on myös vaadittaessa tultava esiin uudelleen.
Ei olisi ollut rehtiä, jos olisin vetäytynyt heti takaisin norsunluu-
torniini.⁵⁹ (Suom. Iiro Kuuranne.)

Yhtä pitkään kuin on väitelty intelligentsian olemassaolon perusteista, on rakennettu intellektuellien ideaalityyppejä, joita käsittelevää runsasta sosiologista kirjallisuutta voidaan hyödyntää myös von Wrightin julkisen roolin kuvaamiseen. Tehtävään näyttää osuvimmin sopivan käsitteistö, jota puolanjuutalaissyntyinen sosiologi Zygmunt Bauman käytti teoksessaan *Legislators and Interpreters* (1987, Lainlaatijat ja tulkitsijat). Bauman nimitti modernia intellektuellia lainlaatijaksi, kun taas postmodernit intellektuellit esiintyvät hänen mukaansa julkisuudessa tulkitsijoina. Von Wrightissä havaitaan tietenkin vähän kumpaaakin. Valistusfilosofit ja heidän seuraajansa Zolaan asti ja tämän jälkeenkin olivat lainlaatijoita, jotka luottivat vakaasti järjen kykyyn muovata ja jalostaa yhteiskunnallista todellisuutta. Sen sijaan intellektuellien myöhemmin saama postmoderni osa perustuu Baumanin mukaan osittain siihen, että yhteiskunnallinen ja intellektuaalinen diskurssi ovat eronneet toisistaan ja että luottamus ”kognitiiviseen yleismaailmallisuuteen” on sen vuoksi heikentynyt.

Toisenlaisen arvion intellektuellien itseluottamuksen heikkenemisestä on esittänyt saksalainen historiantutkija ja sosiologi Wolf Lepenies. Hän kuvaa kohtaloonsa alistuvaa *Homo europaeus intellectualista*, joka ei yritä valloittaa maailmaa tai ennustaa tieteellisesti sen kehitystä vaan tyytyy teknisen asiantuntijan osaan. Tällainen intellektuelli potee kroonista tyytymättömyyttä ja masennusta sekä vetäytyy avuttomuutensa vuoksi lopulta

maailmasta unelmoimaan paremmasta tulevaisuudesta. Hän luo melankoliassaan utopioita ennen muuta oman terapiansa tarpeisiin.⁶⁰ Von Wright ei vetäytynyt maailmasta. Silti voidaan tietenkin kysyä, missä määrin von Wrightin vanhuudessaan tuntema pessimismi juontui tämäntapaisesta voimattomuuden tunteesta. Hänen tunnettaan avuttomuudesta saattoi pahentaa se, että sivistyseliitillä ei ollut suomalaisessa julkisuudessa enää hänen vanhoilla päivillään sellaista itsestään selvää asemaa kuin hänen nuoruudessaan 1930- ja 1940-luvulla.

Ruotsalainen taidekriitikko Daniel Birnbaum ja esteetikko Hans Ruin antoivat otsikon ”Muukalainen ajassa” von Wrightin haastattelulle, jonka he tekivät *Dagens Nyheteriä* varten 1990-luvun alussa. Haastateltavan mukaan filosofian huomaamaton osuus yhteiskunnallisessa keskustelussa johtuu ”filosofisen sivistysperinteen” romahduksesta: ”Yliopistot ovat muuttumassa yhteiskunnan palvelulaitoksiksi, joissa tietoa tuotetaan ulkopuolelta asetettuja tavoitteita varten.” Filosofien tehtävä on siirretty toiselle ihmisjoukolle, jota ”vähän löyhästi nimitetään intellektuellien ryhmäksi”. Siihen kuuluu filosofejia mutta myös historioitsijoita, luonnontieteilijöitä, kirjailijoita ja journalisteja. Muutos voidaan von Wrightin mielestä tulkita reaktioksi yliopistofilosofian konservatiivisuutta vastaan. Vanhoilliseksi koetaan ennen muuta ”analyttinen filosofia, jonka monet katsoivat 60- ja 70-luvulla ajavan vallanpitäjien etuja”.⁶¹

Keskustelu intellektuellin yhteiskunnallisesta roolista perustuu erityisesti sosiologiassa yleistäviin dikotomioihin, kuten sisäpiiriläinen vai ulkopuolinen, sitoutunut vai sitoutumaton, asiantuntija vai vapaa intellektuelli ja niin edespäin. Tällaiset kahtiajaot viittaavat myös von Wrightin tuntemiin jännitteisiin vallan ja ”vastavallan” välillä. Hän ilmensi vielä viimeisissään esseissään yhä jotain skeptisyydestä, jota sivistysporvaristo tunsii sotaa edeltävänä aikana moderniuden keskeisiä piirteitä kohtaan. Tuolloin suhtauduttiin

epäillen tekniikkaan, teollisuuskapitalismiin, sosialismiin, toisinaan myös politiikkaan ja ylipäänsä yhteiskuntasuunnitteluun. Silti von Wright eli myös ajan hengessä, ja häneen vaikuttivat ne läpikotaiset muutokset, joita oli tapahtunut politiikan ja tieteen suhteessa siirryttäessä poliittikoprofessorien 1800-luvulta hänen omaan aikaansa. Muutokset jatkuivat läpi von Wrightin oman uran.

Tiivistäen voitaneen sanoa, että von Wrightin julkista hahmoa leimasi hänen uransa alkuvaiheissa aitojen mataluus yliopiston, politiikan ja journalismin välillä. Tieteellinen erikoistuminen ei ollut vielä edennyt kovin pitkälle humanistisilla aloilla, ja ”sivistyneistö” nautti ikään kuin ilman muuta arvovaltaa, joka oli kasautunut 1800-luvulla. Von Wrightin ammattiuran jälkipuoliskolla asiat kääntyivät pääläelleen. Rajaa yhteiskunnallisen ja akateemisen keskustelun välillä tiukennettiin sitä mukaa kuin tutkimus erikoistui myös humanistisilla aloilla (ja samalla kun poliittisiin virkanimityksiin liittyvät ongelmat kärjistyivät yliopistoissa 1970-luvulla). Yliopistoälymystön arvovalta heikkeni, kun von Wrightille tärkeiden instituutioiden – Suomen Akatemian ja Helsingin yliopiston – asema valtioina valtiossa heikkeni akateemisen koulutuksen demokraattistamisen ja poliittisen valvonnan lisäämisen vuoksi.

Suomen Akatemiasta 1960-luvulla käyty taistelu aiheutti todellisen käänteen suomalaisen sivistyneistön tilanteeseen. Von Wrightin kirjeenvaihdossa Olof Lagercrantzin ja Rolf Nevanlinnan kaltaisten hahmojen kanssa ilmenee katkeruus, jota sivistyseliitti tunsi kokiessaan tärkeän kansallisen asemansa joutuvan uhatuksi. Kun Urho Kekkonen ehdotti vuonna 1964 Suomen Akatemiaa koskevan lain kumoamista, von Wright kirjoitti Lagercrantzille: ”Liikkeelle sysätty maanvyörymä avaa hyvin ikäviä näkymiä sekä yksilöiden että koko maan kannalta.”⁶² Kekkonen oli jo 1940-luvulla arvostellut Suomen Akatemiaa, joka ei ollut nimityspolitiikassaan suostunut sanoutumaan irti 1930-luvun ajatuksista. Kiistasta kehkeytyi Kekkoseen henkilöitynyt pitkä

kulttuurikamppailu, jonka tuoksinassa oikeisto leimasi hyökkäykset vanhamuotoista akatemiaa vastaan ”sivistysterroriksi” ja ”kulttuuridiktatuuriksi”.⁶³

Nostalgisesti tarkastellen von Wrightiä voidaan täysin perustellusti nimittää Suomen viimeiseksi intellektuelliksi, kuten tehtiin *Helsingin Sanomissa* tarkasteltaessa lehden intellektuellikyselyn tuloksia.⁶⁴ Viimeisestä intellektuellista on puhuttu myös Ranskassa väiteltäessä Jean-Paul Sartren urasta sekä Russell Jacobyn teoksessa *The Last Intellectuals*. Tähän näkökulmaan liittyy kuitenkin ongelma: annetaan aivan perusteetta ymmärtää, että yhteiskunnassa oli aiemmin selvärajainen intellektuellien ryhmä. Käsite voidaan kuitenkin paremmin ymmärtää eräänlaisena toimintaan usuttavana terminä, jonka avulla on pyritty kokoamaan kulttuurin ja tieteen parissa työskenteleviä yhteisiin toimiin eri kysymyksissä. Mahdollisuudet tällaiseen mobilisaatioon varmaankin heikkenivät 1900-luvun lopussa, ja aina oli vaanimassa uhka, että yliopistot muutettaisiin von Wrightin kavahtamiksi ”yhteiskunnan palvelulaitoksiksi”. Ainakaan von Wright ei suhtautunut myönteisesti osallistumisen mahdollisuuksiin, joita uudet viestimet avasivat niin kansalaisille kuin yhteiskunnallisesti suuntautuneille intellektuelleillekin. Pikemminkin hän katsoi uusien kanavien laajentavan poliittis-journalistista kenttää, jolla kysymyksiin haluttiin mieluummin pikaisia kuin huolellisesti punnittuja vastauksia.⁶⁵ Yhteiskunnan ja akateemisen koulutuksen demokraattistuminen, uusi tekniikka ja informaatioteknologinen vallankumous eivät ylipäänsä von Wrightin mielestä antaneet aihetta optimismiin. Päinvastoin, nämä kehityslinjat ajoivat von Wrightiä kohti apokalyptisia näköaloja ja sivistyspessimismiä, jotka luonnehtivat hänen 1900-luvun kahden viimeisen vuosikymmenen aikana syntynyttä vanhuudentuotantoaan.⁶⁶

Ei ainoastaan von Wrightin ajattelu synkistynyt vaan myös hänen näkemyksensä yksilön mahdollisuuksista vaikuttaa

ympäristöönsä. Hän tunsu pessimismii jo 1970-luvun alussa Vietnamin kysymyksen vuoksi. Sanomalehtien välittämä informaatiotulva turrutti; yhä useammin kauheudet hyväksyttiin osaksi elämää; protestoiijia pilkattiin maailmasta vieraantuneiksi uneksijoiksi, ja mediajulkisuus teki heistä vallanpitäjien kannalta vaarattoman opposition – kunhan heitä ei ruvettu tukahduttamaan, kuten von Wright kirjoitti Olof Lagercrantzille edellä lainatussa kirjeessään vuonna 1972.⁶⁷ Samalla von Wright näyttää kuitenkin pitäneen kiinni katsomuksestaan, että hänen kaltaistensa kriittisten intellektuellien oli tärkeää osallistua julkiseen keskusteluun ja antaa siihen panoksia, jotka olivat erilaisia kuin poliitikkojen ja asiantuntijoiden lausunnot. Yleinen mielipide on tässä asiassa ristiriitainen. Sanomalehdet janoavat sivuilleen julkkis-intellektuelleja ja listoja, joissa johtavat intellektuellit pannaan paremmuusjärjestykseen. Toisaalta intellektuellit saavat herkästi kuulla kunniansa, jos he puuttuvat asioihin, jotka eivät kuulu heille.⁶⁸

2. Filosofi ja julkinen keskustelu

1. Vuoden 1989 tutkimus tehtiin yhteistyössä *Helsingin Sanomien* kanssa. Haastattelujen joukossa oli kirjailijoita, taiteilijoita, tutkijoita, journalisteja, poliitikkoja ja kulttuurialan virkamiehiä. Rahkonen & Roos 1992, 115; *Helsingin Sanomat* 27.1.2002.
2. Ambjörnsson 2009.
3. Collini 2006.
4. Stenius 2013.
5. Rajoja testasivat omalla lohkollaan esimerkiksi ruotsinkieliset filosofit Wilhelm Bolin ja Hjalmar Neiglick 1800-luvulla ja vähän heitä myöhemmin nationalismia arvostellut Rolf Lagerborg, jonka seuraaja Åbo Akademiassa von Wrightistä tuli joksikin aikaa 1940-luvulla.
6. Kundera 2001, 209–211.
7. Klinge ym. 1989; Alapuro 1987; Kauppi & Sulkunen (toim.) 1992; Karkama & Koi-visto (toim.) 1997.
8. Tanntu 1961.
9. Artikkelin ilmestyi 28.11.1967 *Helsingin Sanomissa* ja *Hufvudstadsbladetissa* sekä Ruot-sissa *Dagens Nyheterissa*. Muutamia päiviä myöhemmin se julkaistiin tanskaksi Information-lehdessä ja sittemmin vielä Ruotsissa pamflettina. (Von Wright 2002, 256–258.) Kiitän Henrik Meinanderia, jolta kuulin jutun von Wrightin vanhoista koulutovereista.
10. Alapuro 1988; 1997.
11. Von Wright 2002, 44. Suom. Iiro Kuuranne.
12. Klinge ym. 1992, 888–.
13. Lepenies 2006, 27–35. Norbert Eliasin mukaan porvaristo vetäytyi kulttuurin epä-poliittiselle alueelle, missä oli mahdollista säilyttää sisäinen rauha ja henkilökohtai-nen riippumattomuus (1996, 129–130). Ks. myös Ringer 1969.
14. Nygård 2011a, 202–207.
15. Bourdieu 2000, erityisesti jälkikirjoitus.
16. Nygård 2011b. Von Wrightin suhteesta *Nya Argukseen* ks. Österman 2011 sekä von Wright 2002, 108–.
17. Von Wright 2002, 55. Suom. Iiro Kuuranne.
18. Von Wendt 1922. Ennen Kailan valintaa ei ollut vähäisintäkään epäilyä siitä, että kansallinen etu asetettiin tieteen riippumattomuuden edelle. J. E. Salomaa epä-onnistui vuonna 1930 yrittäessään kiistää matemaattis-luonnontieteellisesti suun-tauneen Kailan pätevyyden ”oikean” filosofian alalla. Ks. Salomaa 1930, liite I, 6, 22.
19. Fabiani 1988, 100–101, 132–133.
20. Risto Alapuron panos teoksessa Hakulinen & Jaakkola (toim.) 2014; Alapuro ym. (toim.) 1992, 231–232; Immonen 1997, 205–207.
21. Tästä käänteestä ks. Wallgren 1999, 123 ja viite 15.
22. Von Wright 2002, 75–76.
23. Lehto 2001, 192.

24. Von Wrightin 5.3.1939 päiväämää kirjettä lainaa Manninen 2004.
25. Hufvudstadsbladet 6.2.1955; ”Oma reformismini rakentui paljolti Yhdysvalloista saamiini kokemuksiin”, totesi von Wright kuvatessaan asennoitumistaan yliopistolaitoksen uudistamiseen 1960-luvulla (2002, 263).
26. Von Wright 2002, 256–261.
27. Wallgren 1999, 123–124.
28. Von Wright 1981a, 15–17.
29. Von Wright 1942a.
30. Hufvudstadsbladet 26.8.1961.
31. Stenius 1957.
32. Schildt 1979.
33. Riippumattomuuden ihanteesta ks. von Wrightin haastattelut: Wallgren 1980; Lah-
tinen ym. 1995.
34. Virkkunen 1982.
35. Aiheesta tarjoaa kriittisen tarkastelun esim. Ophir & Shapin 1991.
36. Nygård & Strang 2016.
37. Hufvudstadsbladet 6.2.1955.
38. Göran Schildt von Wrightille 29.6.1951. Eräässä aiemmassa kirjeessään von
Wrightille (4.2.1948) Schildt pohti taloudellisia tekijöitä, jotka puolsivat vuonna
1948 työskentelyä Cambridgessa. Kruskopf (toim.) 2008.
39. Von Wrightin kirjeenvaihto Kailan kanssa vuonna 1951. Ks. Manninen 2004.
40. Von Wright Göran Schildtille 19.10.1948. Von Wrightin henkistä ilmapiiriä koske-
vista arvioista, käytännön huolista ja tulevaisuudennäkymistä Cambridgessa ks.
kirjeet Schildtille teoksessa Kruskopf (toim.) 2008.
41. Göran Schildt von Wrightille 22.2.1950. Kruskopf (toim.) 2008.
42. Tiitta 2004, 44–45, 50–52; von Wright 2001; Lehto 2001, 207–215.
43. Skyttä 1975, 168.
44. Tiitta 2004, 42–, 69–70; Immonen 1995, 18–.
45. Von Wright 2002, 161–163. Suom. Iiro Kuuranne.
46. Sivistyneistön pelätyn maastapaon ehkäisemiseksi vedottiin kansalliseen velvolli-
suudentuntoon ja moraaliin. Jalava 2006, 202–203; Nygård 2011c, 68–.
47. Von Wright Olof Lagercrantzille 27.11.1965. Georg Henrik von Wrightin koko-
elma, Kansalliskirjasto. Ks. myös jo edellä lainattu kirje Lagercrantzille 17.12.1964.
”Pitkien ja raskaiden itsetutkiskelujen jälkeen olen päätenyt näkemykseen, että
mieluiten elän ja työskentelen maassa, jossa olen syntynyt ja kasvanut ja jossa
jostain kummallisesta ja vaikeasti kuvattavasta syystä koen juurieni olevan. Tämä
näkemykseni tuskin horjuu sen vuoksi, että valtionpäämies on julkisesti leimannut
minut hyödyttömäksi ja velvollisuuksiani karttelevaksi kansalaiseksi.”
48. Brandes 1905, 317.
49. Strang 2011.
50. Kansandemokraattien tiedepoliittisesta linjasta ja akatemiakysymyksestä ks. esim.
Skyttä 1975, 106–.
51. Von Wright 2002, 231. Suom. Iiro Kuuranne. Immonen 1995, 26–27, 35–.

52. Charle 1996.
53. Klinge 1986, 15–28.
54. Panu Pulman kirjoitus ”Jäähvyäiset Snellmanille” *Helsingin Sanomissa* 17.4.1988 ja Klaus Mäkelän ”Kansallinen kutsumus on kahlinnut kansalaiskeskustelua” *Helsingin Sanomissa* 24.12.1988, ks. Immonen 1995, 203–211.
55. Collini 2006, luku 5; Judt 2010, 785–786. Valtioiden välisten vertailujen logiikasta ks. myös Coser 1965, 143–144.
56. Älymystön synnystä ks. Charle 1990; von Vegesack 1986.
57. Svenska Yle 10.12.2010.
58. Vrt. Tuomas Nevanlinnan haastattelu *City*-lehdessä 5.5.2000. Alaotsikkona on ”Nevanlinna nauraa älymystön käsitteelle ja polttaa piippua ihan oikeasti”.
59. Von Wright 2002, 257.
60. Lepenies 2007.
61. Birnbaum & Ruin 1992.
62. Von Wright Olof Lagercrantzille 5.7.1972. Georg Henrik von Wrightin kokoelma, Kansalliskirjasto.
63. Immonen 1995, 26–28, 34; Kekkonen 1948.
64. ”Viimeinen intellektuelli”, *Helsingin Sanomat* 27.1.2002; Jacoby 1987.
65. Von Wrightin haastattelu, Lahtinen ym. 1995.
66. Martin Kylhammar (2010) on esittänyt tästä aiheesta kriittisen arvion esseessään von Wrightistä.
67. Von Wright Olof Lagercrantzille 5.7.1972. Georg Henrik von Wrightin kokoelma.
68. Artikkelin pohjautuu Suomen Akatemian rahoittamaan tutkimustyöhön.